

Кожний майбутній психолог повинен стати творчою особистістю, розкриття творчого потенціалу особистості психолога, творча самореалізація у професійній діяльності є важливим показником зростання його професіоналізму. Оволодіння практичними вміннями, що розглядаються як характеристики творчого потенціалу особистості майбутнього фахівця і формування готовності до творчої професійної діяльності, є основою якісної освіти сучасного психолога.

Таким чином, сучасне життя вимагає від людини не шаблонних, звичних дій, а рухливості, гнучкості мислення, швидкої орієнтації й адаптації до нових умов, творчого підходу до вирішення проблем. Творчі здібності людини слід визнати найістотною частиною його інтелекту, а завдання їх розвитку – одним із найважливіших завдань у вихованні сучасної людини. У зв'язку з цим найважливішою передумовою підвищення ефективності роботи в закладах вищої освіти в цьому плані є створення необхідних умов для творчого оволодіння

кожним студентом знаннями, формування його творчого мислення та самостійної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Боксгорн В.В. Креативні методи навчання у дидактичному процесі ВНЗ. Вісник Черкаського нац. ун-ту імені Богдана Хмельницького. Черкаси, 2009. Вип. 144. Педагогічні науки. С. 15–19.
2. Варламова Е.П. Психология творческой уникальности. М., 2002. 256 с.
3. Горюкова Л.В. На пути к педагогике искусства. Музыка в школе. 1988. № 2. С. 7–9.
4. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. СПб.: Питер, 2009. 448 с.
5. Кічук Н.В. Формування творчої особистості вчителя в процесі вузівської професійної підготовки: автореф. дис. ... док. пед. наук: 13.00.01. К.: 1993. 31 с.
6. Креативность. URL: <http://master777.ru/kreativnosty.htm>.
7. Новиков Б.В. Творчество и философия. К.: Политиздат, 1989. 190 с.
8. Ротенберг В.С., Аршавский В.В. Поисковая активность и адаптация. Москва: Наука, 1984. 192 с.

УДК 159.92:37.03+152.2+155.25

АКТИВІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ РОЗВИТКУ САМОПІЗНАННЯ В ЕКЗИСТЕНЦІЙНОМУ КОЛІ ПОВСЯКДЕННОСТІ

Турлакова Н.Б., к. психол. н.,
доцент кафедри іноземних мов

Харківський національний університет будівництва та архітектури

У статті розглянуто використання психологічного конструкту «самопізнання» у процесі навчання предмету. Розкрито інноваційний механізм цілеспрямованого розвивального впливу на особистість студента в умовах навчання за допомогою включення психологічних механізмів розвитку самопізнання на всіх етапах екзистенційного кола повсякденності. Подано поняття індивідуальної когнітивно-сислової структури особистості студента та описана комплексна суб'єкт-об'єктна природа процесу самопізнання. Описано теоретичну «Комплексну модель самопізнання в умовах повсякденності і навчання».

Ключові слова: самопізнання, екзистенційне коло повсякденності, еко-гуманістична технологія саморозвитку (ЕГТСР), суб'єкт-об'єктна природа процесу самопізнання, об'єктивізація суб'єкта самопізнання, індивідуальна когнітивно-сислова структура особистості (ІКСС), теоретична комплексна модель самопізнання, психологічні механізми розвитку самопізнання.

В статье рассмотрено использование психологического конструкта «самопознания» в процессе обучения предмету. Раскрыто инновационный механизм целенаправленного развивающего воздействия на личность студента в условиях обучения посредством включения психологических механизмов развития самопознания на всех этапах экзистенциального круга повседневности. Представлено понятие индивидуальной когнитивно-смысловой структуры личности студента и описана комплексная субъект-объектная природа процесса самопознания. Описана теоретическая «Комплексная модель самопознания в условиях повседневности и обучения».

Ключевые слова: самопознание, экзистенциальный круг повседневности, эко-гуманистическая технология саморазвития (ЕГТСР), субъект-объектная природа процесса самопознания, объективизация субъекта самопознания, индивидуальная когнитивно-смысловая структура личности (ИКСС), теоретическая комплексная модель самопознания, психологические механизмы развития самопознания.

Turlakova N.B. ACTIVATION OF PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF SELF-COGNITION IN THE EXISTENTIAL CIRCLE OF EVERYDAYNESS

The article deals with the use of a psychological construct of “self-cognition” within training process. An innovative mechanism of the purposeful developmental impact on the personality within training conditions is presented. Involved psychological mechanisms of self-cognition development at all stages of the existential circle of everydayness are described. It is given a concept of the individual cognitive-sense structure of the personality. Complex subject-object nature of the self-cognition process is described. The theoretical “Complex model of self-cognition” in the conditions of everydayness and training is presented.

Key words: *self-cognition, existential circle of everydayness, eco-humanistic technology of self-development, subject-object nature of self-cognition process, objectification of self-cognition subject, individual cognitive-sense structure of personality (ICSS), complex model of self-cognition, psychological mechanisms of self-cognition development.*

Постановка проблеми. Пошук шляхів гармонізації навчання та розвитку особистості, яка здатна не тільки розвиватися сама, а й розвивати своє соціальне середовище, є актуальним завданням сучасної академічної спільноти. В основу саморозвитку особистості ми покладаємо розуміння психологічних закономірностей процесу взаємодії людини із середовищем, яке зумовлене процесом самопізнання. Самопізнання допомагає краще розкрити мотиви і ресурси особистості. Таким чином, цілеспрямований розвиток самопізнання може стати базовою потребою як «умова виживання» при динамічних трансформаціях у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про актуальність вивчення такого психологічного конструкту, як самопізнання, у когнітивному аспекті. Проблема самопізнання міститься у низці психологічних праць, кожна з яких у явній або імпліцитній формі з різних позицій досліджує цей складний феномен. У зарубіжних дослідженнях самопізнання розглядається у працях А. Адлера, А. Бандури, Р. Бернса, Дж. Бюдженала, М. Хайдеггера, Р. Кега, Дж. Келлі, Р. Кеттела, Ч.Х. Кулі, А. Маслоу, Г. Олпорта, К. Роджерса, Д. Роттера, Ж.-П. Сартра, З. Фрейда, Е. Фромма, К. Хорні, М. Шеріфа, Дж.В. Шеффілда, К.Г. Юнга, К. Ясперса та ін. У вітчизняній традиції проблема самопізнання імпліцитно міститься в філософських трактатах М.О. Бердяєва, І.О. Ільїна, М. Кузанського, М.О. Лоського, Г.С. Сковороди, С.Л. Франка та дослідженнях психологів К.О. Абульханової-Славської, Б.Г. Ананьєва, Б.С. Братуся, О.В. Киричука, О.М. Лактіонова, С.Л. Рубінштейна. Практичні аспекти цілеспрямованого формування здібності до самопізнання відображені в роботах С.К. Гуськової, Н.О. Євдокимової, А. Роше, Т.В. Сергєєвої, Т.М. Титаренко. Хоча феномен самопізнання досліджувався з давніх часів, але в контексті цілеспрямованого застосування у навчальній діяльності він залишається недостатньо вивченим. Не зверталася ува-

га на розвиток здатності до самопізнання як фактору ефективного саморозвитку особистості. У практиці традиційного навчання саморозвиток і самопізнання відбуваються стихійно.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в розкритті психологічних механізмів самопізнання та в розробці технології включення його в процес навчання з метою підвищення ефективності саморозвитку особистості студента.

Мету дослідження було сформульовано як визначення психологічних закономірностей та механізмів процесу самопізнання як когнітивно-сміислової основи саморозвитку особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звернення до проблеми самопізнання – традиційне для будь-яких часів періоду глобальних змін та великих соціальних трансформацій, коли людину лякає невизначеність майбутнього, невпевненість у «завтрашньому дні», пригнічення відчуттям краху ідеалів і нівелювання моральних цінностей. Відчуття самотності, віддаленості людини від соціальних зв'язків, втрати свого справжнього «Я», безглуздості свого існування, розуміння власного безсилля й абсурдності навколишнього світу – все це може бути негативними проявами трансформаційної епохи на особистість. Пошук сенсу життя («буття»), виходу з кризи, душевної нерівноваги завжди був пов'язаний зі зверненням до пізнання світу і пізнання себе в цьому світі. Таким чином, самопізнання виступає одним із основних способів «виживання» людини, швидкого пристосування до мінливого світу і взаємодії з ним. Подібний стан речей є характерним і для нинішнього періоду динамічних соціальних трансформацій. Це пов'язано з прискореною соціальною динамікою сучасного життя, процесами глобалізації та інформатизації, які визначають спосіб існування людини в сучасному світі.

У сучасній системі вищої освіти недостатньо звертається увага на розвиток здіб-

ності до самопізнання як фактору ефективного саморозвитку особистості студента. Водночас новітні інформаційні технології дозволяють створити якісно нове навчальне середовище, індивідуалізувати процес навчання за допомогою самопізнання, надаючи раніше недоступні можливості розвитку особистості. На жаль, практика традиційного навчання досі не дозволяє використати ці можливості для саморозвитку особистості в повному обсязі. Таким чином, перед нами постало завдання пошуку шляхів включення цілеспрямованого самопізнання в процес навчання, що дозволило б створити умови, за яких особистість стає суб'єктом, об'єктом і предметом власної навчальної діяльності.

Перед нами, насамперед, постало питання, чи можливо цілеспрямовано розвивати здатність до самопізнання? «Чи можна самопізнання якимось ззовні підштовхувати? Чи реально цій складній діяльності навчати?» [1, с. 1]. Ми повністю поділяємо думку Т.М. Титаренко, яка, проаналізувавши праці вчених постмодерністської орієнтації, прогнозує розвиток самопізнання як

головного предмета в навчальних програмах XXI ст. А. Блетнер вважає, що від психолога в найближчому майбутньому буде потрібне не стільки вміння діагностувати, коригувати, виправляти, формувати і підтримувати, скільки створювати умови для більш ефективного самопізнання і саморозвитку [2, с. 476–482]. У цьому зв'язку зростає необхідність у розвитку здатності до метапізнання (мислення про мислення) і в переорієнтації на ціль творчої ефективності, оскільки творчість – це головна цінність у допомозі людям. Тому здатність до самопізнання можливо розвинути на основі метакогнітивних знань, що сприяють формуванню і підтримці мотивації самопізнання, яка лежить в основі цілеспрямованого саморозвитку особистості.

Механізм цілеспрямованого формування здатності до самопізнання побудовано на основі принципів еко-гуманістичної технології саморозвитку (далі – ЕГТСР), які були розроблені Т.В. Сергеевою, де самопізнання розглядається як одна з ключових складових частин синергетичної тріади «самопізнання-саморозвиток-самореалізація»

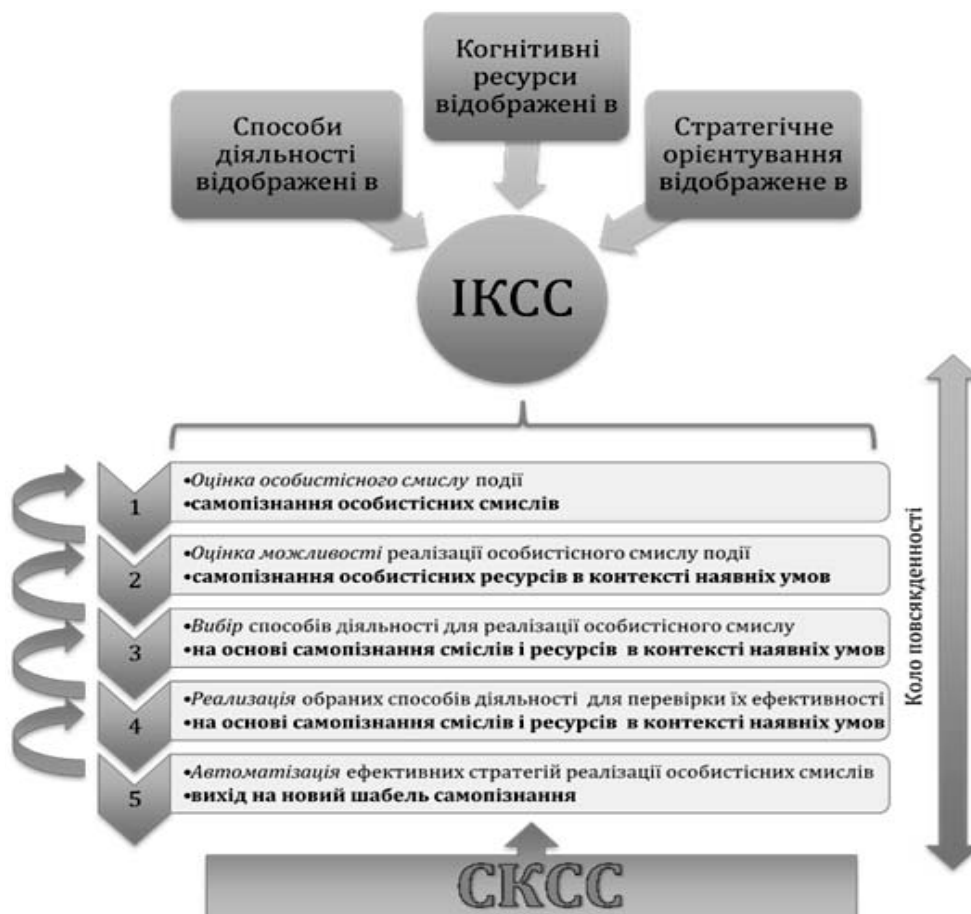

Рис. 1. Комплексна модель самопізнання в умовах повсякденності і навчання

[3, с. 53–56; 4, с. 124–127]. ЕГТСР є інноваційною навчальною технологією цілеспрямованого когнітивного й особистісного саморозвитку особистості в умовах навчання. Технологія представлена у форматі інтерактивного метакогнітивного комплексу, в якому інтерактивний режим передбачає передання інформації й перцепцію через інтеракцію й комунікацію, де студент виступає активним учасником освітньої взаємодії як суб'єкт і об'єкт власного розвитку. Цілеспрямований розвиток особистості здійснюється в рамках її унікальності на основі рефлексії індивідуального досвіду, внутрішніх ресурсів і особистісних смислів у контексті актуальних професійних, соціальних і екзистенціальних цілей в умовах свободи вибору стратегій саморозвитку [5, с. 127–135; 6, с. 547; 7, с. 215]. У представленому екзистенційному колі повсякденності, розробленому Т.В. Сергеевою в ЕГТСР, ставлення-відображення-дія працюють у синергії [6, с. 185]. Ця модель розроблена на основі узагальнюючого аналізу результатів досліджень у сфері когнітивного, гуманістичного, діяльнісного підходів і відображає мимовільний процес саморозвитку в умовах повсякденності.

В ЕГТСР можлива реалізація самопізнання на смислового, когнітивного та діяльнісного рівні в оптимальній формі через розвиток психологічної метакомпетентності. Структура моделі має форму спіралі безперервного процесу, кожен виток якої включає певні етапи самопізнання. Це дозволяє відстежити прояв самопізнання на кожному етапі в момент усвідомлення смислових, когнітивних і особистісних ресурсів, необхідних для реалізації цілей певного етапу.

На основі екзистенційного кола саморозвитку для здійснення розвивального впливу на особистість нами була розроблена теоретична «Комплексна модель самопізнання в умовах повсякденності і навчання», яка представляє самопізнання як когнітивно-смисловою основу саморозвитку особистості в умовах повсякденності (рис. 1).

Модель відображає структурно-функціональну організацію та динаміку процесу самопізнання, тобто всі етапи та психологічні механізми самопізнання. Структура має форму спіралі безперервного процесу, кожен виток якої включає певні етапи самопізнання. Це дозволяє відстежити прояв самопізнання на кожному етапі в момент усвідомлення смислових, когнітивних і особистісних ресурсів, необхідних для реалізації цілей певного етапу [8, с. 129–131].

Як відомо, психологічний конструкт самопізнання належить до кола складних

феноменів, які не мають однозначного визначення. Залежно від рівня аналізу, самопізнання можна розглядати як процес, як результат, як умову, як смисл, як компетентність, як здібність. Складність поняття самопізнання посилюється тими обставинами, що в ньому інтегровані суб'єкт і об'єкт пізнання. Нами було визначено об'єкт розвивального впливу і засоби його екстеріорізації [9, с. 163–172]. Врахування комплексної суб'єкт-об'єктної природи процесу самопізнання створило потребу знайти таку форму предствореності об'єкта у свідомості суб'єкта, щоб на нього можна було здійснювати розвивальний вплив в умовах навчання і відстежувати ті зміни, які відбуваються з об'єктом. Об'єктивація суб'єкта самопізнання потребувала пошуку конструкту, що є адекватним особистості студента в її цілісності, і передбачає розвиток не тільки когнітивних (знань, умінь, навичок), а й особистісних ресурсів (смислів, здатностей і якостей). Ідеальним об'єктом виступила індивідуальна когнітивно-смислова структура (далі – ІКСС) особистості студента, оскільки вона: відображає особистість у її цілісності, інтегрує смислові, когнітивні і діяльні компоненти, може бути екстеріорізована для відстеження та контролю процесу і результатів самопізнання; дозволяє моделювати психологічний механізм самопізнання як когнітивно-смисловою основу розвитку особистості студента.

ІКСС розуміється як предствореність у свідомості індивіда об'єктів і зв'язків навколишнього світу. Розвиток ІКСС може здійснюватися через її накладання на навчальні події, внаслідок чого усвідомлюються розриви в наявній ІКСС, що порушують зв'язність структури, відновлення якої потребує повернення до вихідного рівня чи переходу на новий рівень зв'язності, що припускає появу нових об'єктів та зв'язків або перенаправлення зв'язків між існуючими об'єктами [10, с. 110–112]. Рівень розвитку ІКСС зумовлює ефективність розвитку особистісних смислів, способів діяльності, що використовуються для реалізації сенсів та, як наслідок, рівень розвитку особистісних і когнітивних ресурсів, представлених у форматі здібностей і якостей особистості.

Цілеспрямований розвиток здійснюється через подвійне перенесення в три етапи. На етапі «до» реалізується принцип екзистенційності, коли в умовах навчання моделюються екзистенційні умови самопізнання, що запускають роботу відповідних психологічних механізмів. На етапі «під час» реалізується принцип оптимальності, коли в умовах навчання оптимізується робота психологічних механізмів на основі

метакогнітивної компетентності (про предмет, про процес пізнання предмета і саморозвитку в процесі пізнання, про себе). На етапі «після» реалізується принцип суб'єктності, коли відбувається зворотна трансформація вже оптимізованих механізмів в умови повсякденності на основі знайденої компетентності в керуванні процесом власного розвитку.

Розглянемо докладніше кожен етап.

На першому етапі відбувається запуск психологічного механізму самопізнання через завдання визначення особистісного смислу навчальної події. Діє «*принцип екзистенційності*», який забезпечує індивідуалізацію процесу навчання, оскільки дозволяє центрувати його не стільки на предметі, скільки на особистості студента, який стає одночасно суб'єктом і об'єктом самопізнання. Процес розширюється з освоєння предмету до пізнання себе в процесі такого освоєння. Включається потужний мотив пізнання себе. Принцип екзистенційності забезпечує ізоморфність екзистенційної та навчальної моделей і спрямований на запуск психологічних механізмів самопізнання у контексті когнітивного розвитку особистості.

На другому етапі відбувається оптимізація процесу самопізнання у вигляді завдання оцінки індивідуальних ресурсів у контексті можливості реалізації особистісних сенсів через порівняння ІКСС із суспільною виробленою когнітивно-смісловою структурою (далі – СКСС). Порівняння дозволяє екстеріорізувати ІКСС і на основі виявлених розбіжностей ідентифікувати зону індивідуального розвитку. Представленість об'єкта розвивального впливу у вигляді ІКСС як динамічної емпіричної моделі має образний і цифровий вираз, що дозволяє здійснити кількісний та якісний аналіз, а також трансформувати самопізнання в дослідницький процес, об'єктом якого стає сам суб'єкт.

Форма подання і структурування знань у форматі СКСС може визначити ефективність процесу самопізнання. Чим ширше охоплення СКСС, тим більше інформації про ІКСС відкривається у зіставленні. Широке охоплення забезпечується при організації структури навколо суті, з якої згодом виводяться явища. Такі структури можуть бути побудовані на основі метакогнітивної компетентності, яка є сутнісними знаннями, що забезпечують самоуправління процесом пізнання, самопізнання і саморозвитку в їх синергетичній єдності. Вони охоплюють: знання про процес пізнання і саморозвитку, знання про об'єкт пізнання, знання про себе. Оскільки самопізнання служить

ключовим фактором підвищення ефективності саморозвитку, знання про себе є сутнісним компонентом метакогнітивних знань. Працює «*принцип оптимізації*». Цілеспрямоване набуття предметної та психологічної метакомпетентностей зумовлює ефективність процесу самопізнання, тим самим підвищує ефективність процесу саморозвитку в цілому.

На третьому етапі відбувається перехід до самоуправління процесом власного розвитку. Тут працює «*принцип суб'єктності*» як наслідок синергетичної взаємодії принципів «екзистенційності» й «оптимальності». Принцип суб'єктності створює передумови для поступового переходу від самоуправління процесом цілеспрямованого самопізнання в умовах навчання до безпосереднього саморозвитку в ситуації еко-антропної взаємодії протягом життя засобом «повернення» оптимізованих психологічних механізмів самопізнання в умови повсякденності.

Суб'єктність формується в логіці екзистенційного кола самопізнання на когнітивно-смісловому та діяльнісному рівнях і їх синергетичній взаємодії:

– на *когнітивно-смісловому рівні* через усвідомлення сутнісних еко-антропних взаємозалежностей відбувається самоідентифікація «Я ідеального» як «Я, що саморозвивається» і усвідомлення себе суб'єктом розвитку середовища (у широкому розумінні: соціального, навчального, природного, культурного і т. п.) як умови власного розвитку. Визначається власна функція у взаємодії із середовищем з метою саморозвитку, що служить передумовою того, що когнітивно-сміслові орієнтування на саморозвиток може перебороти локальні й темпоральні обмеження умов навчання й поширити свою дію на умови повсякденності протягом життя;

– на *діяльнісному рівні* відбувається експериментальна перевірка виявлених закономірностей у форматі «квазідослідження» процесу свого розвитку й керування цим процесом у контрольованих умовах навчання. Ключова роль тут належить тій частині метакогнітивних знань, яка пов'язана із самопізнанням. Об'єктивація суб'єкта самопізнання і саморозвитку з метою здійснення на нього розвиваючого впливу реалізується за допомогою «техніки накладення когнітивних схем», де об'єкт розвивального впливу представлений у форматі ІКСС. Представленість ІКСС в образному та цифровому вигляді дозволяє трансформувати самопізнання в конкретний дослідницький процес, об'єктом якого виступає сам суб'єкт [11, с. 45–58].

Висновки з проведеного дослідження. Можна зробити висновки, що самопізнання, яке здійснюється в контексті психологічних механізмів саморозвитку, дозволяє стати свідомим суб'єктом процесу саморозвитку й системно управляти ним. Це створює передумови перенесення знайденої компетентності в умови повсякденності, розвиваючий потенціал якої стає істотно розширеним. Свідома суб'єктність дозволяє трансформувати екзистенційну ситуацію в розвивальну, оскільки дає можливість перетворення інформації на знання за допомогою її структурування в логіку, сформовану на основі метакогнітивної компетентності.

Трансформація навчального процесу в умови повсякденності сприяє швидкій та ефективній автоматизації освоєних у рамках навчання успішних способів діяльності та їхніх інтеграцій у внутрішні ресурси індивіда у вигляді здібностей і якостей. Розвиток такої суб'єктності – умова стійкої позитивної динаміки результатів саморозвитку.

Моделювання ситуації самопізнання в умовах повсякденності і трансформація одержаної екзистенційної моделі в навчальну модель дозволило запустити і дослідити психологічні механізми самопізнання.

Інноваційна навчальна модель, розроблена в ході наукового дослідження, дозволила відстежити відображення психологічних механізмів самопізнання та сам процес самопізнання особистості студента в динаміці і використати його для зворотного зв'язку з метою розвитку метаздібності до самопізнання як в умовах навчання, так і в повсякденному житті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Титаренко Т.М. Шляхи навчання самопізнання в сучасному персоно-логічному дискурсі. URL: <http://upsihologa.com.ua/tytarenko3.html>.
2. Blatner A. Postmodernizm and psychotherapy goals. *Individual Psychology*. № 53(4). Dec. 1997. P. 476–482.
3. Сергеева Т.В. Парадигма процесуального мислення і саморозвиток. Вісник Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Серія «Психологія». Харків, 1999. № 9. С. 53–56.
4. Сергеева Т.В. Екзистенціальна модель навчання. Вісник Харківського національного університету. Серія «Психологія». Харків, 2000. № 498. С. 124–127.
5. Сергеева Т.В. Техніка зсуву особистісної парадигми у межах гуманістичної технології саморозвитку. Наукові записки Харківського військового університету: соціальна філософія, педагогіка, психологія. Харків, 2001. Вип. ХІС. 127–135.
6. Сергеева Т.В. Эко-гуманистическое саморазвитие. Х.: АП «Блок», 2009. 547 с.
7. Сергеева Т.В. Эко-гуманистическая технология саморазвития. Х.: АП «Блок», 2010. 215 с.
8. Турлакова Н.Б. Дослідження самопізнання як когнітивної основи саморозвитку особистості. Науковий огляд. № 6(16). Київ, 2015. С. 123–133.
9. Сергеева Т.В. Реализация принципа переноса на основе развития субъектности. Вісник Харківського Національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Харків: ХНПУ, 2014. Вип. 47. С. 163–172.
10. Турлакова Н.Б. Дослідження самопізнання як когнітивної основи саморозвитку особистості. Питання сучасної науки і освіти: зб. наук. праць. К.: 2015. С. 107–113.
11. Турлакова Н.Б. Самопізнання як когнітивна основа саморозвитку особистості студента в умовах соціальних трансформацій: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Харків, 2015. 200 с.